

Trots ovanstående invändningar ska det understrykas att Fagerlunds avhandling utgör ett spännande exempel på hur nätverksanalyser kan tillämpas, både kvantitativt och kvalitativt. Just genom att det finns en kvalitativ nätverksanalys har man möjlighet att se närmare på hur kvinnors relationer på individnivå såg ut i en tidigmodern stad, vilket levandegör diskussionen om nätverkens betydelse för och i människornas liv.

Marie Steinrud, *Uppsala*

Maja Larsson: "Den moraliska kroppen." *Tolkningar av kön och individualitet i 1800-talets populärmedicin*. Gidlunds förlag, Hedemora 2002. 232 s., ill. English summary. ISBN 91-7844-617-1.

Idéhistorikern Maja Larsson börjar sin avhandling med att redogöra för ett experiment som den franske fysiologen Charles-Édouard Brown-Séquard utförde 1889. Brown-Séquard hade fött upp hundar och marsvin för att senare avliva dem i syfte att komma över djurens sädesvätska. Den tillvaratagna sädesvätskan blandade han med blod från sina testiklar för att slutligen injicera blandningen i sin egen kropp. Brown-Séquard, 72 år vid tiden för experimentet, rapporterade att han redan efter en första injektion hade vitaliserats såväl kroppsligt som intellektuellt. Experimentet väckte stor uppmärksamhet i medicinska kretsar och diskuterades under flera decennier. Vissa läkare ställde sig visserligen skeptiska till experimentet, men enligt uppgift skulle fler än tolv tusen redan under det första året ordinerat sina patienter denna kur av blod och sädesvätska mot diverse olika åkommor (s. 9).

Larsson använder Brown-Séquards experiment för två inledande problemformuleringar. För det första hur kopplingen mellan sädesvätska och ungdomlig vitalitet kan förstås, dvs. hur föreställningen om en förbindelse mellan könet och människans livskraft såg ut. Här uppmärksammas med andra ord frågor om kulturella föreställningars innehåll, deras koppling till andra föreställningar samt hur dessa föreställningar är könsligt organiserade. För det andra intresserar sig Larsson för förhållandet mellan vetenskap och erfarenheter eller, som hon formulerar det, "hur kommer det sig att så många människor var villiga att ta till sig forskarens upplevelser och göra dem till sina?" (s. 9f). På ett övergripande plan vill hon använda Brown-Séquards experiment som "upptakten till en historia om det

kulturella meningsskapandet kring kön och individualitet i 1800-talets medicinska värld" (s. 10).

Redan i avhandlingens titel, *Den moraliska kroppen. Tolkningar av kön och individualitet i 1800-talets populärmedicin*, framstår kön och individualitet som de centrala begreppen i Larssons text. Avhandlingens syfte formuleras också som att studera "hur föreställningar om det individuella livet respektive könslivet konstruerades, etablerades och förändrades i relation till tolkningar om mäns och kvinnors kroppar och liv" (s. 12). Ambitionen är därutöver att undersöka hur föreställningar om kön och individualitet grep in i vidare diskussioner om samhällets utveckling och organisation, i formerandet av kollektiva identiteter knutna till äktenskapet, klassen, nationen och den "civiliserade" europeiska kulturen samt vilka maktaspekter, normer och sociala interaktioner som var inbegripna i denna process. Det material som Larsson använder för att arbeta med dessa frågeställningar är medicinska böcker och rådgivningstexter utgivna i Sverige under 1800-talet.

Avhandlingen är indelad i fyra delar som motsvarar fyra nedslag eller delstudier. Del I – Kön och individualitet – tar sin utgångspunkt i synen på mannen, könslivet och fruktsamheten under 1700-talet. Syftet är att framhålla en brytpunkt i det medicinska tänkandet vid skiftet 1800, som innebar att män allt mer kom att kopplas samman med det individuella livet medan kvinnor på motsvarande sätt kopplades samman med könslivet. Larsson följer här i hög utsträckning Thomas Laqueur som menar att kön före skiftet 1800 i högre grad förstods som en fråga om gradskillnad än artskillnad. Kön och individualitet diskuteras i detta avsnitt även i förhållande till en vidare social kontext, nämligen borgerlighetens framväxt och etablering.

Larssons ambition är emellertid inte att ytterligare bidra till den stora berättelsen om 1800-talets medicinska särartstänkande kring kön. Tvärtom vill hon ifrågasätta den nutida könsforskningen där det absoluta och homogena i 1800-talets begrepp och betydelser ofta framhållits. I Del II – Det fysiska äktenskapet – diskuterar hon därför utifrån *den romantiska medicinen* en helt annan förståelse av kön och individualitet än den som presenterats i Del I. Syftet är bl.a. att peka på hur föränderligt och motsägelsefullt meningsskapandet om kön var; hur betydelserna av kvinnligt och manligt ständigt var under debatt och utmaning.

Till skillnad från många andra som sysslat med den aktuella perioden och konstruktionen av kön uppmärksammar Larsson även frågan om män och maskulinitet

på ett ingående sätt. Hon vänder sig dock mot att detta intresse skulle kunna inordnas under rubriken *mans-kroppens idéhistoria* eller att det skulle ses som ett komplement till den redan befintliga *kvinnoforskningen*. Detta utvecklar hon i en mer principiellt hållen diskussion i inledningen (s. 20). Larssons syfte är alltså vare sig att bedriva manshistorisk eller kvinnohistorisk forskning. Istället pläderar hon för att betydelser måste förstås relationellt. I Del I och II uppehåller hon sig också i hög grad kring en diskussion om de olika och dikotoma betydelser som kopplats samman med män respektive kvinnor och hur dessa kan ses som relationellt bestämda.

Ett fokus riktat mot hur skillnader formas och etableras innebär emellertid också en risk, nämligen att författaren reproducerar de skillnader som hon i själva verket avsett att dekonstruera och samtidigt även döljer andra sociala och kulturella gränsdragningar som klass och etnicitet. Larsson är medveten om detta problem och försöker i Del III och IV att finna ett sätt att hantera dem: "För att inte stanna i en analys av särskiljanden enbart mellan kvinnligt och manligt har jag i bokens två senare delar valt att separat studera tolkningar, dels av det kvinnligt kodade könslivet och dels av den manligt kodade individualiteten" (s. 32).

I Del III – Instabila kroppar – gör Larsson därför en fördjupad delstudie av associationerna mellan kvinnans kropp och könslivet utifrån föreställningar om puberteten. Syftet är att visa att beskrivningen av kvinnan som exklusivt bunden till och av naturen i själva verket var mer osäker eller instabil, att miljö och kultur i själva verket tillskrevs avgörande betydelse. Skillnader i hur kvinnor beskrivits beroende av klass, ålder och etnicitet framhålls i synnerhet. På samma sätt görs i Del IV – Den splittrade individen – en fördjupad delstudie av associationerna mellan manlighet och individualitet. I fokus står de ogifta männen och den betydelseförändring denna grupp genomgick när ett tidigare manlighetsideal, förknippat med oberoende, rörlighet och självcentrering, alltmer kom att uppfattas som ett samhällshot.

Jag vill ta upp några punkter som jag ställer mig mer frågande till i Larssons avhandling. Givetvis är det alltid lätt att hänga upp sig på det som saknas, att efterlysa den "bok" som hade kunnat bli med andra mål och medel. Jag ställer mig ändå, trots medvetenhet om det orättvisa i en sådan kritik, något tveksam till Larssons val av material. Eller snarare till att hon begränsat sig till *en* materialkategori – medicinska böcker och

rådgivningstexter. Inte för att det är omöjligt att genomföra den diskursanalys som studien syftar till med detta material, tvärtom, utan för att det säger mycket lite om den andra frågan som Larsson inledningsvis formulerar, nämligen "hur kommer det sig att så många människor var villiga att ta till sig forskarens upplevelser och göra dem till sina?" (s. 9f). Lika oklart som det är att frågan ställs inledningsvis lika uppenbart är det att den tenderar försvinna under resans gång. Istället för en, visserligen imponerande och omfattande, genomgång av olika medicinska böcker och rådgivningstexter tror jag att Larssons analys hade kunnat röra sig på fler nivåer om hon även använt någon eller några andra materialkategorier.

En andra kritik gäller författarens frågeställningar. Utöver ambitionen att studera "hur föreställningar om det individuella livet respektive könslivet konstruerades, etablerades och förändrades i relation till tolkningar om mäns och kvinnors kroppar och liv" vill Larsson, som tagits upp tidigare, *också* undersöka hur dessa föreställningar grep in i vidare diskussioner om samhällets utveckling och organisation, i formerandet av kollektiva identiteter knutna till äktenskapet, klassen, nationen och den "civiliserade" europeiska kulturen samt vilka maktaspekter, normer och sociala interaktioner som var inbegripna i denna process. Denna vyighet har framför allt två negativa effekter. Dels drunknar man som läsare lätt i de olika trådar som författaren rycker i, vilket gör att den röda tråden blir svår att urskilja, dels leder det vida anslaget till att diskussionen då och då inte rör sig under ytskiktet. Jag uppskattar ändå Larssons strävan att lyfta köns- och sexualitetsdiskussionen och knyta samman den med frågor som klass, nationsbygge och imperialism, men resultatet blir alltså tyvärr stundtals endast ett skrapande på ytan.

Maja Larssons avhandling är teoretiskt förankrad i en foucaultinspirerad tradition där kulturens produktiva snarare än repressiva aspekter framhålls för att förstå och förklara kontinuitet såväl som förändring. I inledningen uppehåller hon sig vid hur medicinska tolkningar av mäns och kvinnors kroppar länge låg utanför humanisters forskningsfält. I sitt resonemang tar hon bl.a. upp litteraturvetaren Mary Ørvigs bok *Så skulle flickor vara* (1973), vilken behandlar 1800-talets rådgivningslitteratur för unga flickor. Larsson pekar på att såväl Ørvig som andra vid denna tid utgick från en föreställning om 1800-talet som den undertryckta och hämmade sexualitetens sekel, där medicinen deltog i att upprätthålla ett puritanskt och okroppsligt ideal,

men att denna föreställning följde av ett för givet taget förhållande mellan natur och kultur, där kulturen ansågs tvinga, hämma, hindra och förtrycka den "naturliga" sexualiteten och det "naturliga" könet.

Larsson framhåller också Michel Foucaults studier om *Sexualitetens historia* som den teoretiska brytpunkten för förståelsen av förhållandet mellan natur och kultur; en brytpunkt som innebar en radikal omvärdering av orsak och verkan, där det kulturella meningsskapandet gavs en produktiv och formerande betydelse istället för en repressiv och tillbakahållande. Det är också inom ramen för denna teoretiska tradition som Larsson förankrar sin strävan att problematisera den stora berättelsen om 1800-talets förståelse av kön och sexualitet. Eller snarare inom ramen för en poststrukturalistiskt orienterad köns- och sexualitetsforskning som använder Foucault för att framhålla det temporära, instabila, motsägelsefulla och förhandlingsbara snarare än för att producera övergripande och homogena genealogier.

Dessa nyanseringar och problematiseringar av forskningsläget om kön och sexualitet är angelägna av flera anledningar; utan dem riskerar forskningen att endast reproducera ett antal för givet tagna tolkningar; utan dem kommer det som fallit utanför och som sorterats bort som ointressant att förbli bortom sikte. Tiden är tveklöst inne för nyläsning och nytolkning av en rad påståenden som idag behandlas som oproblematiska och självklara. Maja Larssons strävan att utföra en sådan analys är i sig värd att framhålla.

Pia Lundahl, Lund

Kent Hermandsson: *Ipersuadörernas verkstad. Marknadsföring i Sverige 1920–1965. En studie av ord och handling hos marknadens aktörer*. Acta Universitatis Stockholmensis. Stockholm Studies in Economic History 36. Almqvist & Wiksell International, Stockholm 2002. 357 s., ill. English summary. ISBN 91-974305-3-6.

Marknadsföring skall ses som en del i en större social, kulturell och ekonomisk kontext. Den är en del av vårt gemensamma kulturella rum, som också är det rum inom vilket konsumenter agerar och utifrån vilket hon eller han tolkar reklam. Detta är, det för en etnolog så lovande, anslaget till ekonom-historikern Kent Hermandssons avhandling *Ipersuadörernas verkstad. Mark-*

nadsföring i Sverige 1920–1965. En studie av ord och handling hos marknadens aktörer. Författaren hävdar också att det i tidigare forskning fästs alltför stor vikt vid uppseendeväckande och originella reklamaffischer istället för vid "de små rörelserna och vardagliga rutinerna med att annonsera och skylta med varor man tror skall sälja bra just den dagen eller säsongen" (s. 20).

I avhandlingens syfte har utgångspunkterna reducerats till "att belysa i huvudsak två aspekter av marknadsföringen i Sverige under perioden 1920–1965. Dels vilka normer och kunskaper som låg till grund för marknadsföringen under perioden. Dels hur företag använde de kunskaper och normer som förekom, i deras praktiska arbete" (s. 3). Längre fram finns också en mer preciserad frågeställning som rör synen på relationen till konsumenterna, kunderna och marknaden och hur denna relation yttrade sig i den praktiska verksamheten (s. 30). Som främsta teoretiska verktyg har Hermansson valt begreppen norm och handling, dock utan närmare precisering eller teoretisk förankring. Författaren konstaterar att kunskaper och normer i ett företag mycket väl kan utvecklas på en annan nivå eller inom en annan del av företaget än den nivå där praktiken utövas. Det kan också uppstå glapp mellan nivåerna t.ex. så att praktiken följer en annan logik än den normativt föreskrivna. Utifrån tidigare studier, hävdar författaren, skulle man kunna tänka sig att utvecklingen under den undersökta perioden gick mot mer enhetliga direktiv uppifrån och samtidigt mot ett större fokus på konsumenterna, marknaden och kunderna.

För att besvara sina frågeställningar använder sig Hermansson av två grupper av empiriskt material. Den första utgörs av handböcker och artiklar i facktidskrifter som används för att undersöka kunskaper, uppfattningar och normer kring marknadsföring. Den andra materialgruppen används för att studera hur marknadsföring i praktiken gick till. Denna utgörs av reklam och produktkataloger från en producent, Barnängens Tekniska fabriks AB och annonser, broschyrer, direktreklam och fönsterskyltning hos en detaljist, det anrika nu hädangångna varuhuset Militär Ekiperingsaktiebolaget, MEA, i centrala Stockholm.

I del två behandlas den normativt föreskrivna marknadsföringen i handböcker och fackpress. Hermansson visar här hur marknadsföring blev en alltmer självklar del av produktionen och konsumtionen under perioden. Den alltmer rationaliserade produktionen krävde en rationaliserad konsumtion, dvs. en förutsägbar konsument. Marknadsföringen fyllde en funktion för företaget